

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.12>

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПРАВОПОРЯДКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Атаманова Наталя Віталіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

Дяченко Олексій Володимирович,
студент магістратури
Міжнародного гуманітарного університету

У статті розглянуто поняття та ознаки сучасної правової культури. Дослідження впливу правового виховання на формування правової культури дозволяє стверджувати, що воно може інтерпретуватися як складник процесу загальної соціалізації особистості, яка включає дію цілеспрямованих та стихійних чинників. Правова культура будь-якої держави містить як загальні, так і особливі ознаки. Правова культура окремо взятої людини відображає у собі частку правової культури класу, нації та суспільства. Вона залежить від життєвого досвіду людини, рівня її юридичної освіти, правових навичок, які впливають на юридично значущу поведінку.

Визначено структуру правової культури та її роль у формуванні правопорядку сучасної української держави. За структурою правову культуру можна вважати формою соціально значущої діяльності людини у сфері державно-правових відносин, яка виявляється, по-перше, у правових нормах, інститутах, а по-друге, у здатності громадян оцінювати ці явища. Водночас правова культура обов'язково виражає державно-правовий досвід окремої особистості, на основі якого формується сукупний досвід соціальних спільнот і суспільств. Взагалі правова культура спонукає особистість діяти згідно із законом.

Досліджено правосвідомість у складі правової культури суспільства та особи. Правосвідомість визначають як форму суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та похідних від нього правових явищ. Через правосвідомість відбиваються не тільки стан правових відносин, а й тенденції їх змін.

Виокремлено правову свідомість як один із чинників підвищення рівня правової культури населення. У реальному житті окремих індивідів, групи людей можуть сприймати або не сприймати право, бути солідарними з його вимогами або чинити всупереч їм. Таке ставлення до права у людей визначається їхньою правосвідомістю. За визначеннями авторів, правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, відбиття права у формі ідей, поглядів на законодавство, права та свободи людини, законність і правопорядок у суспільстві.

Визначено вплив правової культури на формування стабільності та правопорядку. Правова культура характеризується створенням, утвердженням, зберіганням і трансляцією

правових цінностей. Фактично правова культура – це система всіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує у собі досягнення юридичної науки і практики. Людству загалом і кожному народу зокрема потрібна морально ціннісна, правова система координат.

Здійснено аналіз специфічних особливостей професійної правової культури представників правоохоронної системи. Аналіз регулювання як фактора формування професійної правосвідомості та правової культури дозволяє стверджувати, що знання нормативних документів обов'язково й неминуче впливає на професійну правосвідомість, професійну правову культуру працівника правоохоронних органів, тому що професійна правова культура передбачає міцні знання юридичних теорій, законодавства, наявність умінь і навичок її реалізації, а також повагу до закону і неухильне дотримання законодавства.

Запропоновано шляхи зниження рівня правового нігілізму як прояву деформації правосвідомості. Повністю подолати правовий нігілізм неможливо, але можна мінімізувати його рівень шляхом вжиття низки комплексних заходів, консолідації суспільства, забезпечення принципу верховенства права, здійснення правового виховання громадян у напрямі патріотизму та відповідальності за свою країну.

Ключові слова: правова культура, стабільність, правопорядок, правосвідомість, сучасна українська держава, нігілізм, професійна правова культура, представники правоохоронної системи.

Atamanova Natalia, Diachenko Oleksii. Legal culture and its role in shaping the rule of law of the modern Ukrainian state

The article considers the concepts and features of modern legal culture. The study of the influence of legal education on the formation of legal culture suggests that it can be interpreted as part of the process of general socialization of the individual, which includes the action of purposeful and natural factors. The legal culture of any state contains both general and special features. The legal culture of the individual reflects the share of the legal culture of the class, nation and society. It depends on a person's life experience, level of legal education, legal skills that affect legally significant behavior.

The structure of legal culture and its role in the formation of the rule of law of the modern Ukrainian state are determined. According to the structure, legal culture can be considered a form of socially significant human activity in the field of state and legal relations, which is manifested, firstly, in legal norms, institutions, and secondly, in the ability of citizens to assess these phenomena. At the same time, legal culture necessarily expresses the state and legal experience of the individual, on the basis of which the combined experience of social communities and societies is formed. In general, legal culture encourages the individual to act in accordance with the law.

Legal awareness in the legal culture of society and the individual is studied. Legal consciousness is defined as a form of common consciousness, which reflects the attitude of the subjects of legal relations to the current law and its derivatives. Not only the state of legal relations but also the tendencies of their changes are reflected in the consciousness.

Legal consciousness was singled out as one of the factors in raising the level of legal culture of the population. In real life, the individual, groups of people may or may not accept the law, be in solidarity with its requirements or act against them. This attitude to law in people is determined by their legal awareness. According to the authors, legal consciousness is a specific form of public consciousness, the reflection of law in the form of ideas, views on law, human rights and freedoms, law and order in society.

The influence of legal culture on the formation of stability and law and order was determined. Legal culture is characterized by the creation, approval, preservation and translation of legal values. In fact, legal culture is a system of all positive manifestations of the functioning legal reality, which concentrates the achievements of legal science and practice. Mankind in general and each nation in particular need a moral value, legal coordinate system.

The analysis of specific features of professional legal culture of representatives of law enforcement system was carried out. Analysis of regulation as a factor in the formation of professional legal awareness and legal culture suggests that knowledge of regulations necessarily and inevitably affects the professional legal awareness, professional legal culture of law enforcement officers, because professional legal culture requires strong knowledge of legal theories, legislation, skills and skills of its implementation, as well as respect for the law and strict compliance with the law.

They suggested ways to reduce the level of legal nihilism as a manifestation of the deformation of legal consciousness. Fully overcoming legal nihilism is impossible, but possible to minimize his level by the use of row of complex measures, consolidation of society, providing of principle of supremacy of right, realization of legal education of citizens, in the direction of patriotism and responsibility for the country.

Key words: *legal culture, stability, law and order, legal consciousness, modern Ukrainian state, nihilism, professional legal culture, representatives of the law enforcement system.*

Формування в Україні засад громадянського суспільства та демократичної правової держави ставить перед українським суспільством завдання подальшого розвитку в країні правосвідомості громадян. І це непросте завдання потребує від української держави та громадських організацій сформування якісно нової системи правового виховання, орієнтованої на поширення серед громадян правових знань, виховання громадянської відповідальності й поваги до законів, бажання брати участь у правовій сфері суспільного життя, тобто того, що традиційно пов'язується з високим рівнем розвитку правової культури. Актуальність визначеної проблеми безпосередньо пов'язана з вирішенням завдання аналізу загального стану правової культури сучасного українського суспільства.

Протягом років незалежності українське суспільство постійно змінюється. Нового змісту набуває й поняття «правова культура», однією з основних цінностей якого є закон. У сучасних наукових розробках закон розглядається як нормативний акт, спрямований на реалізацію конституційних прав і свобод громадянина [6, с. 45]. Закон виступає формальним утіленням права демократичного суспільства, заснованого на ідеях гуманізму.

Правова культура особистості поєднує у собі знання, власну інтерпретацію та свідоме виконання вимог права людиною в процесі її життєдіяльності. Правова культура суспільства, відображаючи специфіку конкретного історичного періоду, узагальнює процес відтворення права в матеріальній, духовній сферах та юридичній практиці народу. Правова культура суспільства залежить від стану та специфіки громадської правосвідомості, рівня розвитку законодавства та правопорядку. У багатонаціональних державах правова культура поєднує загальнодержавну та національні правові культури. Правова культура суспільства формується під впли-

вом загальнолюдських цінностей, державних і національних правових культур.

Правова культура будь-якої держави містить як загальні, так і особливі ознаки. Правова культура окремо взятої людини відображає у собі частку правової культури класу, нації та суспільства. Вона залежить від життєвого досвіду людини, рівня її юридичної освіти, правових навичок, які впливають на юридично значущу поведінку.

У сучасній загальнотеоретичній юриспруденції правова культура інтерпретується не лише як окремий елемент правової системи, а як правової реальності. Нині формується новий дискурс правової культури, що охоплює герменевтичні, антропологічні, аксіологічні та інші аспекти цього феномену. Незважаючи на це, проблема виявлення сутності правової культури залишається відкритою, хоча варто відзначити найбільш продуктивні підходи до її розуміння [5, с. 230].

Правова культура – це система позитивних правових цінностей, що створюються й накопичуються суспільством під час соціально-правової діяльності; вона виражає соціальну цінність права, що втілюється у сукупності чинників, які характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, стан законності та правопорядку. Правова культура є фундаментом демократичних перетворень в Україні, формування якої має бути результатом активної діяльності державних інституцій, суспільства, всіх його громадян, кожної особи. Правова культура – це особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображають, закріплюють та реалізують головні правові цінності, формують правові погляди, знання й навички участі громадян у суспільно-правовому житті України.

За структурою правову культуру можна вважати формою соціально значущої діяльності людини у сфері державно-правових відносин, яка виявляється,

по-перше, у правових нормах, інститутах, а по-друге, у здатності громадян оцінювати ці явища.

Крім того, у межах правової культури виокремлюють рівні буденної та теоретичної правосвідомості особистості та суспільства, які відображають комплекси уявлень про законодавство, політику й правосуддя. Зазвичай буденний рівень правової культури – це сукупність здорового глузду та відсутності глибоких узагальнень у правовій сфері. Наявність теоретичного рівня правової культури в епоху інформаційних технологій пояснюється потенційною можливістю кожної людини долучитися до носіїв правової інформації [4, с. 187]. Окреме місце посідає професійний рівень правової культури, що притаманний колу осіб, професійна діяльність яких пов'язана із правовою сферою. Передусім це держпосадовці, правова культура яких гарантує дотримання законності й правопорядку у суспільстві. Особливе місце посідає правова культура юристів (учених і практиків), які є носіями правової культури та визначають засадничі процеси розвитку правової сфери, ступінь розуміння, інтерпретації реальних державно-правових явищ. Буденний, професійний і теоретичний рівні правової культури постійно взаємодіють між собою, формуються в процесі правового виховання людини, яке зазнає постійного впливу держави та інших соціальних інститутів.

У структурі правової культури дослідники виділяють так звані матеріальні та духовні складники. Слідуючи такій структурі, варто відзначити, що зміни, які викликані глобалізаційними інтегруючими процесами, перш за все, виявляються в матеріальному складнику правової культури. Що стосується її духовного складника, що тяжіє до таких явищ духовного життя суспільства, як релігія, мораль, традиції тощо, то навряд чи можна говорити про їх трансформацію під впливом глобалізаційних процесів. Відповідно, не можна говорити про зближення, а тим паче про уніфікацію духовного складника національних правових культур.

Формування правової культури суспільства варто поєднувати з оцінкою рівня знань і розуміння права, розвиненістю поглядів, уявлень, переконань, настроїв

щодо права, рівня законності, а також із практичною поведінкою суб'єктів. Відповідно, показник правової культури – єдність правових знань, оцінок і поведінки.

Правова культура, на наш погляд, характеризується станом правосуддя, законності і правопорядку. У неї входять ціннісні орієнтації суспільства, соціальних груп і верств населення, а також індивідів, що мають юридичне значення. Вони концентруються у правосвідомості. Найвищими серед них є орієнтація на загальнолюдські цінності, а їхнім ядром – людська особистість із її природними правами. Правова культура особистості тісно пов'язана з правосвідомістю. Водночас вона ширша за правосвідомість, оскільки включає у себе, крім правової психології та правової ідеології, ще й юридично значущу поведінку.

Правосвідомість впливає на інші форми суспільної свідомості та, зі свого боку, зазнає дії різних духовних факторів, таких як світогляд, пануючий стиль мислення, традиції тощо. На правосвідомість суттєво впливають й інші форми суспільної свідомості, особливо політичної. Водночас значна частина елементів правосвідомості так чи інакше входить у правову культуру, у систему правових цінностей конкретного суспільства.

Правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його суб'єктів (соціальних спільностей, груп, особи). Вона є умовою, формою і сукупним результатом культурної правової діяльності всіх членів суспільства, у процесі якої закріплюються наявні й утворюються нові правові цінності. На індивідуальному рівні правова культура особи виявляє себе у правосвідомості, розумінні принципів права, поваги до нього, впевненості у справедливості законів, юридичних прав і обов'язків та інших правових явищ тощо [2, с. 124]. У контексті професійної діяльності конкретної особистості правова культура виявляє себе не тільки як володіння знаннями щодо розуміння права, але й як дії, що забезпечують усвідомлене виконання вимог права у просторі тих функцій, що визначаються зазначеною професією.

Стан і перспективи розвитку правової культури, за словами М. Цвіка, також зумовлюються пануючим у суспільстві

праворозумінням. Науково обґрунтоване й перевірене практикою праворозуміння дає змогу відрізнити право від суміжних нормативних категорій, правовідносини – від фактичних відносин, правові акти – від неправових; правильно визначити співвідношення права і держави, роль права у суспільстві; шляхи реалізації з його допомогою різних потреб та інтересів [4, с. 88]. Високий рівень правової культури визначає науково обґрунтоване законодавство, яке характеризує демократична і гуманістична спрямованість, справедливість, відсутність прогалин, внутрішніх суперечностей та неоднозначних приписів, використання оптимальних методів регулювання правовідносин тощо. І навпаки, наявність законів, які не мають правового характеру, застарілих норм та норм, що порушують або обмежують права і свободи громадян, закріплюють свавілля держави, свідчать про низький рівень правової культури [6, с. 52].

Професійно-правова культура представників правоохоронної системи, або інакше правова культура їхньої професійної діяльності, – це глибокі і об'ємні знання законів і підзаконних актів, джерел права, на які вони повинні спиратися, створюючи освітнє середовище, розуміння принципів права учасників правоохоронного процесу і способів правового регулювання їхніх відносин, професійне відношення до права і практики його застосування в навчально-виховному процесі у суворій відповідності до правових чи розпорядчих принципів законності, тобто високий ступінь володіння правом у конкретній професійно-педагогічній практичній діяльності [4, с. 60].

Варто відзначити, що у формуванні професійної правової культури представників правоохоронної системи важливу роль відіграє її деформація. Говорячи про фахову деформацію та деформацію правової культури, ми вважаємо, що вони є результатом тривалого негативного впливу умов і характерних рис мислення працівників правоохоронних органів. Поведінка, що має відхилення, виявляється в егоїстичному використанні переваг і привілеїв, що надає у фаховій діяльності працівнику правоохоронних органів реалізація наданих йому прав, або в ухиленні

від таких інколи ризикованих обов'язків, що закріплені в чинних законах. Як правило, деформація фахової діяльності працівника правоохоронних органів виражається в нетактовній, грубій поведінці. Декілька років кризи і нестабільності, руйнування сформованих десятиліттями правових і моральних переконань призвели до того, що багато працівників правоохоронних органів виявилися дезорієнтованими, остаточно заплуталися в тому, що відбувається [2, с. 150].

Аналіз регулювання як фактора формування професійної правосвідомості та правової культури дозволяє стверджувати, що знання нормативних документів обов'язково й неминуче впливає на професійну правосвідомість, професійну правову культуру працівника правоохоронних органів, тому що професійна правова культура передбачає міцні знання юридичних теорій, законодавства, наявність умінь і навичок її реалізації, а також повагу до закону і неухильне дотримання законодавства.

На практиці формування професійно-правової культури працівника правоохоронних органів за допомогою нормативного регулювання – це важлива проблема формування готовності працівника правоохоронних органів ставити і вирішувати професійні завдання правової практики. Формування таких можливостей працівника правоохоронних органів є істотною ланкою у становленні й розвитку не тільки власне праворозумової діяльності, але і самої особистості, що потребує самовіддачі та потреби у різних видах професійної діяльності.

В умовах масштабної суспільної трансформації, якої зазнає сучасне суспільство, коли окремі потреби отримують перебільшене негармонійне значення, деформуючи систему потреб так, що одна або декілька з них набувають антисуспільного характеру і задовольняються шляхом вчинення правопорушень, суттєво зростає потреба дослідження такої проблеми, як деформація правової свідомості. Правова культура вимагає передусім свідомого сприйняття правових цінностей, вимог Конституції і законодавства, їх дотримання й виконання. Нігілізм, своєю чергою, призводить до крайнього прояву правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права,

юридичних норм і загальноприйнятих юридичних цінностей, до зневажливого ставлення до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури правовий нігілізм породжує правопорушення, зокрема кримінальні злочини. Оскільки нігілізм сам по собі є відторгненням цінностей, в нашому випадку правових, то цілком зрозуміло, що не тільки про високий, а хоча б задовільний стан правової культури не може йтися. Специфічними рисами поширення правового нігілізму в нашій державі нині є його масовість, оскільки він поширений не тільки серед громадян, але й в офіційних колах, а саме в державних структурах, у виконавчій і законодавчій гілках влади, в правоохоронних органах. Крім цього, він має агресивний, демонстративний та неконтрольований характер. Нарешті, правовий нігілізм проявляється в різноманітних формах, зокрема від ідеологічної до побутової [1, с. 214].

Лише після з'ясування джерел та проявів юридичного нігілізму можна окреслити основні шляхи його подолання в таких чотирьох сферах:

– у сфері загальнодержавної стратегії – спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів усіма державними органами, запозичення позитивних правових надбань інших держав світу, подальша інтенсивна інтеграція до міжнародного права (ратифікація, приєднання, підписання);

– у сфері правотворчості – професійна законодавча діяльність, розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів;

– у сфері правозастосування – ліцензування юридичних професій, розвиток судової системи, забезпечення прямої дії норм Конституції, проведення практичних семінарів для працівників державних органів, створення консультативних рад при юридичних відомствах;

– у сфері юридичного виховання – популяризація правових знань через різні форми правового виховання, пробудження інтересу до правових знань і забезпечення їх доступності. Варто звернути увагу на підготовку кваліфікованих кадрів, а саме юристів, які зможуть досконало і на професійному рівні тлумачити закон і служити Феміді.

Отже, підбиваючи підсумки цього дослідження, стає зрозумілим, що правова й політична культура мають спільні фактори, від яких залежить і швидкість їх розвитку, і якісний складник. Сучасне українське суспільство, що перебуває в транзитному стані, з одного боку, робить запит на подолання корупції, викорінення нігілізму, активну повагу до прав людини, а з іншого – підсвідомо боїться, що такі зміни відбудуться і доведеться жити зовсім у новому світопорядку, по факту маємо «один крок вперед – два назад».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
2. Макаренко Л.О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 576 с.
3. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О.О. Безрук, Л.М. Герасіна, І.В. Головка та ін. ; за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2016. 560 с.
4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Харків : Право, 2009. 352 с.
5. Проць О. Збереження самобутності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 12. С. 229–232.
6. Яковюк І.В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 43–56.